

Pamäť literárnej vedy

Gizela Gáfriková

Ústav slovenskej literatúry SAV

2017

Duchovná piesňová tradícia v období baroka v kontexte cirkvi byzantského obradu na Slovensku

PETER ŽEŇUCH, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava

V roku 1995 som ako odchovanec prešovského univerzitného prostredia nastúpil na slavistické pracovisko v Bratislave, ktoré nasmerovalo moje odhodlanie venovať sa cyrilскеj písomnej tradícii a kultúre na Slovensku. Práve profesor Ján Doruľa v tom čase v pravom zmysle slova využil môj „hendikep“, že som slovenským gréckokatolíkom, v prospech výskumu cyrilských písomných prameňov spätých s reáliami a životom veriacich hlásiacich sa k byzantsko-slovanskému obradu. Odporoval som od neho dôležitosť trpezlivého a neúnavného sledovania významu slova v historických písomnostiach. Pri ňom som pochopil, že slová zapísané v prameňoch sa ukladajú jedno k druhému podobne ako zrnká piesku v presýpacích hodinách, aby zmerali a zaznamenali časový sled udalostí zachytených v skúmanom historickom texte a aby aj dnešnému človeku ukázali svoju pravú hodnotu a poslúžili ako doklad o jeho kultúrno-historickej pamäti. Veď v slovách sa uchováva obraz o kultúrnom vývine spoločnosti. Ak by v presýpacích hodinách chýbalo čo i len jedno zrnko piesku, nedal by sa nielen presne zmerať konkrétny časový úsek, ale nemohli by sme komplexne pochopiť ani reálie, v ktorých sa utváral slovenský kultúrny horizont. Slová v historických prameňoch treba trpezlivo a poporiadku interpretovať, lúskat', zistiť ich význam, a tým aj miesto skúmaného prameňa v systéme písomnej kultúry spoločnosti.

Poetický význam slova najmä v duchovnej piesňovej tradícii baroka na Slovensku mi zas pootvorila Gizela Gáfriková, keď svojím senzitívnym prístupom prijala úlohu školiteľky mojej dizertačnej práce o cyrilскеj paraliturgickej piesni, ba citlivo a s nadšením, no rigorózne sledovala naplňovanie obsahu a predmetu výskumu o paraliturgickej piesni a byzantsko-slovanskom obrade v kontexte duchovnej piesne baroka. A tak sa aj pod jej dohľadom zrnká slovenskej duchovnej piesňovej kultúry doplnené o cyrilsku paraliturgickú pieseň začali ukladať jedno vedľa druhého, aby spolu vydali svedectvo o reáliách, slove a čase, ktorý odmeriavali a podnes merajú.

S plnou zodpovednosťou sa dnes môžem naplno venovať cyrilským rukopis-

ným prameňom ako neoddeliteľnej súčasťou duchovnej a kultúrnej identity slovenskej spoločnosti. A vďačím za to dobrým učiteľom.

Cyrilská písomná kultúra na Slovensku tvorí neoddeliteľnú súčasť kultúrneho a duchovného vývinu národa a predstavuje osobitný konfesijný i duchovný okruh písomníctva, ktorý spája slovenskú kultúru s byzantsko-slovanským obradovým prostredím a tvorí tak jedinečný okruh písomnej tradície. Cyrilskú písomnú tradíciu predstavujú rozličné okruhy písomností, napríklad kázňová tvorba, edukačná spisba, zborníky obsahujúce rozličné výklady a ponaučenia, apokryfy, legendy, povesti i súbory príbehov o živote svätých a o pôvode sviatkov, ktoré vznikali na východnom Slovensku. Špecifickú skupinu tvoria kánonické texty späté s liturgicko-obradovým prostredím, v ktorých sa však odráža miestna bohoslužobná prax i tradícia. V cirkevno-slovanských liturgických textoch sa zachovalo dedičstvo slovenskej cirkvi spolu s duchovnosťou a obradmi byzantskej cirkvi. Táto písomná kultúra, pravda, našla svoje pokračovanie najmä medzi južnými a východnými Slovanmi, kde vznikla aj bohatá slovanská písomná tradícia. Jej presahy pritom možno v cyrilských písomnostiach doložiť aj na Slovensku. Slovenské obyvateľstvo splynulo s byzantským religijným prostredím aj vďaka valašskej kolonizácii a stalo sa tak významným formujúcim elementom pri jeho uplatňovaní sa v slovenskom religijnom prostredí.¹

Osobitnú skupinu prameňov zapísaných cyrilskou tvorí rozličné literárne texty, výkladové a edukačné písomnosti, ku ktorým patria napríklad aj polemické spisy zamerané na obranu cirkvi, obradu, jazyka a jej tradície. Významný okruh písomností predstavuje didaktická a edukačná spisba, ďalej rozličné receptáre, spevníky paraliturgických piesní, katechizmy, gramatiky, opisy dejín miestnej cirkvi, cestopisy i mnohé ďalšie literárne pamiatky inšpirované naratívmi pochádzajúcimi z ľudovej slovesnosti.² Tieto

1 Pozri ŽEŇUCH, Peter: *K dejinám cyrilскеj písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 25 – 26 a tiež ŽEŇUCH, Peter: Byzantsko-slovanská kultúra na Slovensku – tradícia či import? In: KUCZYNSKA, Marzanna, STRADOMSKI, Jan (eds.): *Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*. T. 8, Cyrylometodejski komponent kultury chrześcijańskiej Słowian w regionie karpackim. Historia, tradycje, odwołania. Kraków : Instytut Filologii Słowiańskiej UJ, Wydawnictwo «Scriptum», 2013, s. 157 – 195.

2 Pozri bližšie ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí. In: ŽEŇUCH, Peter (ed.): *XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Sla-

žánrovo i tematicky pestré súbory písomných prameňov pritom netvorí iba imanentný okruh písomností, ale predstavujú významný a ucelený okruh písomných prameňov, ktoré svedčia o živote veriacich byzantského obradu na Slovensku.

Hoci heuristicky a textologicky zamerané výskumy, ktoré sa venujú obdobiu baroka či starším vývinovým etapám kultúrneho rozvoja národa a spoločnosti, sú čoraz častejšie marginalizované, predsa však dôležitosť výskumu aj v tomto okruhu písomností nemožno odsunúť na vedľajšiu koľaj, lebo sú jedinečným zdrojom pre systematické pochopenie kultúrnych procesov, ktorých odraz možno pochopiť prostredníctvom vývinových procesov v dnešnej spoločnosti. Snaha o udržanie európskych kultúrnych hodnôt je prirodzeným prejavom všetkých európskych národných a kultúrnych spoločenstiev, lebo sa tak utvára obraz o kultúrnom povedomí európskeho spoločenstva, Slovákov nevynímajúc. Svedectvá o kontinuite a historickosti kultúrneho povedomia európskych národov sú ukotvené v literatúre vznikajúcej v rozličných obdobiach vývinu európskej duchovnej kultúry. Tie možno poznávať iba a predovšetkým prostredníctvom dlhodobých a systematických výskumov duchovnej, tematickej, druhovej, žánrovej, štýlovej a estetickej zložky.³

Aj cyrilské pamiatky, ktoré spolu s písomníctvom v slovenskom, latinskom i nemeckom jazyku vznikali na Slovensku, patria k takýmto významným prameňom slovenskej národnej kultúry. Utvárajú obraz o intenzívnom

vistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 155 – 170. VAŠÍČKOVÁ, Svetlana: Углянские рукописи как источник познания карпатской духовной культуры на рубеже XVII–XVIII вв. In: DORULA, Ján – ŽEŇUCH, Peter (eds.): *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2016, s. 41 – 50. VAŠÍČKOVÁ, Svetlana: Апокрифические мотивы в Углянском учительном евангелии. In: ŽEŇUCHOVÁ, Katarína (ed.): *Ludová próza na Slovensku v kontexte dejín slavistiky*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2015, s. 165 – 185.

3 Bližšie o týchto procesoch pozri GÁFRIKOVÁ, Gizela: Peripetie výskumu slovenského literárneho baroka a slovenskej literatúry 17. – 18. storočia vôbec. (Pokus o informatívny prehľad do roku 1989). In: GÁFRIKOVÁ, Gizela (ed.): *Zabúdané súvislosti*. Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia. Bratislava : Slovac Academic Press, 2006, s. 11 – 44. Výsledkom systematického výskumu je napríklad monografia Eriky Brtáňovej *Na margo staršej literatúry*. Zo žánrovej problematiky 11. – 18. storočia. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012.

viacrozmernom duchovnom živote slovenskej spoločnosti, o jej kultúre a identite od najstarších čias po súčasnosť.

Historickú pamäť národnej kultúry synergicky formuje kultivovaný jazyk, ktorý sa podieľa na etablovaní písomníctva a kultúry v najširšom zmysle slova. Do tohto kontextu treba jednoznačne zaradiť jazyk liturgie používaný v jednotlivých konfesiónálnych spoločenstvách na Slovensku, ako je napríklad biblická čeština, latinčina i cirkevná slovančina. V písomnostiach rozličných konfesiónálnych prostredí a spoločenstiev na Slovensku však možno identifikovať spoločný pohľad Slovákov na jazyk používaný v písomnostiach rozličného charakteru. Podčiarkuje sa tu predovšetkým rozdiel medzi liturgickým jazykom, jazykovými prejavmi určenými pre širokú verejnosť a prejavmi v bežnej hovorenej komunikácii v rodinnom, príbuzenskom alebo dedinskom (ľudovom) prostredí.⁴ Do písaných textov preto patrí iba taký jazyk, ktorý má znaky kultivovaného jazyka. Za najvyššiu jazykovú autoritu sa v jednotlivých konfesiónálnych spoločenstvách na Slovensku pokladal liturgický jazyk, ktorý sa vnímal ako posvätný a nedotknuteľný.

Aj jazyk cyrilských liturgických a náboženských textov predstavuje najvyššiu formu jazykového prejavu, pokladá sa za posvätný cirkevný a kultivovaný jazyk. V písomnostiach neliturgického charakteru (ide predovšetkým o texty nekánonského charakteru, ktoré sa nepoužívali pri slávení obradov cirkvi) sa používala „pocirkevnoslovančina“ podoba ľudového jazyka, v ktorej sa zvyčajne nachádzajú viaceré lexikálne, stylistické, morfológické i fonetické javy, ktoré do týchto cyrilských textov prenikli z jazykového úzu používateľov či autorov takejto tvorby. Jazyk písomností obohatený o prevzatia z ľudového jazykového úzu miestnych spoločenstiev a prispôbený liturgickej cirkevnej slovančine možno pokladať za kultivovaný jazyk používaný v písomnostiach cirkvi byzantského obradu. Snaha o kultiváciu písaného jazyka prostredníctvom liturgickej reči prebiehala najmä tam, kde sa vychovával kňazský dorast, vzdelaní ľudia, najmä v učilištiach a na univerzitách. Kultivovaný jazyk sa aj v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku zušľachtľoval v rozličných pisárskych dielňach, v kancelárskej praxi, na farách či v kantorských a nedeľných školách, kde sa vzdelávali aj jednoduchí veriaci. Jazyk cyrilských písomností tak predstavuje trvalú a udržateľnú hodnotu,

4 Bližšie pozri DORULA, Ján: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodzenia. In: *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia*. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 108.

je neoddeliteľnou súčasťou historického povedomia a znakom spoločného myslenia v dejinách, i o dejinách a kultúre, i o vlastnej spoločnosti, o blízkyh i vzdialených susedoch. Je reprezentantom identity kultúrneho celku, ktorý sa identifikuje smerom dovnútra a vymedzuje sa aj voči svojim susedom v každej jednej etape svojho vývinu. V jazyku sa odráža kultúrne i konfesionálne myslenie, je dokladom o historickej pamäti a kontinuite nositeľov kultúry. Vývin slovnej zásoby jazyka je dokumentom o rozvoji spoločnosti. Slovná zásoba obsahuje terminológiu zahrnujúcu rozličné oblasti hospodárskeho, spoločenského i kultúrneho života, obsahuje pomenovania rozličných remesiel a činností, administratívnu, náboženskú, právnu terminológiu. Zachováva tak priame historické doklady o existencii zjednocujúceho kresťanského, religiózneho, spoločenského i kultúrneho dedičstva, ktoré sa bez prerušenia, kontinuitne formuje od čias našich predkov.⁵ Synergia duchovných zdrojov obradovo latinskej i byzantsko-slovanskej kultúrnej a religióznej tradície preto zohrala rozhodujúcu úlohu aj pri formovaní slovenského písomníctva a kultúry.

Svedectvo o vývine a formovaní byzantsko-slovanskej kultúry a tradície na Slovensku predstavujú cyrilské písomné pramene, ktoré z jazykového hľadiska i z hľadiska miesta svojho vzniku tvoria jej pevnú súčasť. Aj v týchto písomných pamiatkach sa odráža vklad slovenského kultúrneho prostredia a života obyvateľov Slovenska. Prostredníctvom cyrilských písomných pamiatok možno bližšie spoznať nadregionálny, interkultúrny a interetnický rozmer písomníctva spätého s byzantsko-slovanským obradom, ktorý podobne ako latinská písomná kultúra alebo písomnosti z okruhu protestantského prostredia, kde sa ako liturgický jazyk uplatňovala slovakizovaná čeština, tvorí neoddeliteľnú súčasť jazykového i kultúrneho dedičstva Slovenska.⁶

Významnú časť cyrilského písomného okruhu spätého s prostredím veriacich byzantského obradu predstavuje cyrilská paraliturgická piesňová tradícia. Je vyjadrením duchovného života spoločnosti a predstavuje svedectvo o jeho konfesionálnej tradícii a identite. Dobré to dokumentujú napríklad piesne na sviatky cirkevného roka, ktoré s osobitnou úctou slávia veriaci v celom regióne východného Slovenska. Pravda, mnohé prejavy

5 Bližšie pozri DORULA, Ján: Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodovania, c. d.

6 DORULA, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

lokálnej náboženskej úcty sa prekrývajú so slávením tzv. veľkých sviatkov cirkvi. Napríklad úcta k mariánskym ikonám a obrazom je v prostredí gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku zvýraznená v slávení mariánskych sviatkov. Tento rozmer mariánskeho kultu je príznačný pre slovenskú i slovanskú duchovnosť. Počas slávenia mariánskych sviatkov podľa cirkevného kalendára sa v jednotlivých spoločnostiach osobitne uctieva ikona alebo obraz Bohorodičky či iný obraz svätého, ktorý stmeluje identitu miestneho spoločenstva. S týmito zobrazeniami sú často spojené zjavenia a nevysvetliteľné skutočnosti, ktorým zvyčajne predchádzali rozličné historicky verifikovateľné udalosti, napr. povstania, nepokoje, epidémie, prírodné úkazy či živelné pohromy, ktoré sa vnímajú ako bezprostredné dôvody slzenia zázračných ikon či iné nevysvetliteľné zázraky a zjavenia. Každú rozumom nevysvetliteľnú udalosť pritom sprevádzali obrátenia hriešnikov, uzdravenia, záchrana pred nepriateľmi, ochrana pred nešťastím i biedou a mnohé ďalšie udalosti, ktoré umocňovali a podnes umocňujú historické a konfesionálne povedomie národného spoločenstva a obradovú identitu a integritu komunity. Takéto centrá spoločnej duchovnej i kultúrnej identity predstavujú sväté miesta, ktoré sú duchovným zdrojom ochrany pred nebezpečenstvom, strážia čistotu tradície a obyčají, bdejú nad kultúrno-spoločenským a konfesionálnym poriadkom v spoločenstve, chránia ho pred inovercami i nevercami a rozličnými cudzími vplyvmi, ktoré v taktó zvelaďovanom tradičnom prostredí späťom so zbožnosťou národa nemajú miesto. Sväté miesto preberá na seba znaky národného spoločenstva, s ktorým sa konkrétna miestna komunita naplno identifikuje, napríklad aj vo vzťahu k nepriaznivej ideologicko-spoločenskej situácii. Umožňuje tak utvrdzovať povedomie kolektívnej identity, historickú pamäť spoločenstva a posilňuje povedomie príslušnosti modliacich sa k tradičnému kultúrno-konfesionálnemu prostrediu a predkom, ktorí sa na takýchto miestach tiež modlili za záchranu a spásu. Na takýchto svätých miestach národ prejavuje svoju identitu v súlade so svojou konfesionálnosťou a tradíciou.⁷ Odraz takýchto prejavov kultúrnej identity možno pozorovať aj v paraliturgickej piesňovej tradícii, ktorá sa pre potreby veriacich byzantsko-slovanského obradu

7 O tom bližšie napríklad v monotematickom súbore štúdií ŽEŇUCH, Peter (ed.): *Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Bratislavská gréckokatolícka eparchia, 2014 a tiež ВАШИЧКОВА, Светлана: Богородица в культурной традиции Закарпатья. In *Slavica Nitriensis*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 59 – 64.

zapisovala cyrilským grafickým systémom.

Termínom „paraliturgická pieseň“ označujeme náboženskú pieseň modlitbového, prosebného alebo historizujúceho charakteru s religióznym obsahom, ktorá nie je kánonickým liturgickým ani bohoslužobným spevom a vo východnom obradovom prostredí ho nikdy nenahrádza, hoci je zvyčajne v tesnom spojení s obradom, s modlitbami, žalmami a hymnami, s biblickou, teofanickou alebo legendickou tradíciou. Pojmom paraliturgická pieseň označujeme všetky piesne ku Kristovi, Bohorodičke a svätým, piesne na výročné sviatky, piesne chrámu, piesne k zázračným ikonám a rozličné príležitostné (kajúčne, prosebné, pohrebné, svadobné a i.) piesne. Ich prvotným poslaním je povzbudzovať, poučovať, nabádať, vysvetľovať a poukazovať na Boha a svätých, informovať a vysvetľovať príčiny, pôvod zázrakov, biblických udalostí, zjavení a sviatkov, uctievať a oslavovať ich.⁸

Paraliturgická pieseň má zvyčajne štruktúru a formu ľudovej piesne, do ktorej priberá prvky typické pre piesne, ktoré majú liturgický a teda aj kánonický, dogmatický, doxologický a mystický charakter. Vo svojej podstate sa paraliturgické piesne podobajú na liturgické texty, alebo sú nimi priamo inšpirované. V takejto paraliturgickej piesňovej tvorbe sa spája kresťanská ľudová obrazotvornosť, ktorá je niekedy aj inšpirovaná ikonografickými či apokryfickými motívami, s pravým učením cirkvi. Práve preto sa paraliturgická pieseň vníma ako hraničný literárny i spevný útvar, ktorý stojí medzi ľudovou a umelou piesňou.⁹ V období prechodu humanizmu a renesancie do baroka duchovná pieseň nemohla ignorovať pozemské problémy, preto vznikli aj piesne náboženského charakteru, ktoré obsahovali meditácie a rozjímania o nepriaznivých časoch a o neutešenom stave spoločnosti a podobne.¹⁰ Pre jednoduchého človeka bol aj obraz

duchovného sveta vytvorený prostredníctvom metafory a alegorických posunov od historického k duchovnému a vieroučnému (teda od profánneho k sakrálnemu) prijateľný, najmä ak bol v symbióze s jeho kultúrnym a sociálnym vedomím. Preto izolovaný a čisto literárno-historický alebo čisto folkloristický výklad o piesňovej paraliturgickej tvorbe znemožňuje pochopenie jej vývinu, najmä ak jej najväčší rozmach sa udial v barokovom období, v ktorom ľudová slovesnosť spolu s časťou umelej literatúry začína pôsobiť ako špecifický prúd barokového literárno-kultúrneho vývinu. Vzniká a rozvíja sa pritom vo vzájomnej spätosti s ľudovou tvorbou, ba nie je bez nej mysliteľná; hoci nie je s ňou vždy a v každom prípade v príčinnom, ale niekedy iba vo voľnejšom podmieňujúcom vzťahu.¹¹ Rozhodujúcu úlohu preto v tomto procese zohráva jazykové vedomie používateľov, ktoré sa prejavuje predovšetkým v rozdielnych, variantných zápisoch tej-ktorej piesne, i v samých variantoch tej istej piesne, ktoré vznikali nielen v prostredí homogénneho jazykovo-kultúrneho areálu, ale predovšetkým v dôsledku ich migrácií do iných blízkych, predovšetkým religiózne podobných areálov.¹² Jazyk takýchto variantov piesní je zreteľne ovplyvnený fonetickými, morfológickými i lexikálnymi osobitosťami, ktoré sú prirodzené v jazykovom inventári ich používateľov.¹³

Duchovná piesňová tvorba sa zapisovala do ucelených tematických zborníkov piesní, kde jednotlivé texty sú zoradené podľa kalendárového cyklu byzantskej tradície, no mnohé piesne sa často dostali aj do iných zborníkov textov. Ich autormi i vlastníckmi boli prevažne jednoduchí ľudia, kantori i kňazi, ktorí si texty piesní zapisovali pre vlastnú potrebu. Piesne prevzaté z iného jazykového a kultúrneho prostredia (z Česka, Poľska, Ukrajiny, preklady latinských hymnov, nemeckých náboženských piesní)

8 ŽEŇUCH, Peter: *Medzi Východom a Západom*. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava : Veda, 2002; ŽEŇUCH, Peter: *Kyrillische paraliturgische Lieder*. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II., Köln – Weimar – Wien : Böhlau Verlag, 2006.

9 Rudo Brtáň na margo vzťahov historickej piesne a ostatných žánrov, predovšetkým vo vzťahu k ľudovej piesni uvádza, že historické piesne majú hraničné a plynulé prechody a znaky iných duchovných a svetských žánrov. Pozri BR-TÁŇ, Rudo: *Historické spevy a piesne*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 14.

10 MINÁRIK, Jozef: *Slovenská renesančná lutna*. Antológia zo slovenskej renesančnej poézie. Bratislava : 1982, s. 11 a 22.

11 HAMADA, Milan: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : 1995, s. 195.

12 ROTHE, Hans: *Was ist „altrussische Literatur“?* Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2000; ROTHE, Hans: *Paraliturgische Lieder bei den Ostslaven, besonders Ukrainern (Östliche Liturgie und westliches Kirchenlied)*. In: BERTERS-DILGER, J. – MOSER, M. – SIMONEK, S. (eds.): *Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West*. Bern – Berlin : Peter Lang, 2000, s. 17 – 31.

13 RABUS, Achim: *Ostslavische geistliche Lieder zwischen Wanderliteratur und Regionalkultur*. In: CHRISTIANS, Dagmar; STERN, Dieter; TOMELLERI, Vittorio S. (Hrsg.): *Bibel, Liturgie und Frömmigkeit in der Slavia Byzantina*. Festgabe für Hans Rothe zum 80. Geburtstag. München : Sagner, 2009, s. 475 – 486; РАБУС, Ахим: *Перевод или перенесение? Духовные песни между языковой сакральностью и популярностью*. In: Καλοφωγία 5, Львів, 2010, s. 196 – 204.

kantori upravovali do takej miery, že ich úplne prispôsobili miestnemu prostrediu, s ktorým napokon aj prirodzene splynuli.

Prepojenie medzi liturgickým textom a paraliturgickou piesňou je v ľudovom prostredí prirodzené, preto sa pieseň s duchovným obsahom pokladá za pevnú súčasť miestnej náboženskej a cirkevnej tradície.

K prejavom byzantsko-slovanskej konfesionalnej identity podobne ako paraliturgická pieseň patrí nielen používanie cirkevného jazyka, ktorým je cirkevno-slovanský jazyk, ale aj cyrilský grafický systém, ktorý je typický pre cirkev byzantsko-slovanského obradu a nijako ho nemožno chápať ako charakteristický znak pre jednu etnickú či jazykovú skupinu. Cirkevná slovančina ako liturgický jazyk cirkvi byzantsko-slovanského obradu je zapísaná cyrilikou. Ako liturgický jazyk ju používajú všetky slovanské národy, ktoré prijali byzantský obrad ako súčasť svojej konfesionalnej tradície. Takými sú napríklad Bulhari, Srbi, Macedónci, Rusi, Ukrajinci, Bielorusi. Cirkevná slovančina sa vyvinula zo staroslovienčiny, teda kultúrneho a literárneho jazyka, v ktorom vznikla celá slovanská písomnosť na Veľkej Morave a ktorá má svoje pokračovanie v písomnej tradícii ďalších slovanských národov, kde sa toto dedičstvo ujalo po vyhnaní žiakov Konštantína a Metoda z Veľkej Moravy a po jej páde. Liturgický cirkevno-slovanský jazyk sa v tradičnej byzantskej cirkvi na Slovensku preto spája s prejavmi kontinua najstaršej cirkevnej tradície. Dokumentujú to napríklad rozličné výklady o dejinách miestnej cirkvi¹⁴ a tiež prevzatia z cirkevno-slovanskej liturgicko-obradovej sféry,¹⁵ ktoré možno doložiť v slovenskom nárečovom prostredí v oblastiach, kde sa podnes slávi byzantská liturgia.¹⁶ Ani používanie cyriliky ako grafického systému nemá žiadny súvis s etnicitou či etnickou identitou jeho používateľov. Cyrilské písmo v liturgických knihách používaných v bohoslužobnom procese i v paraliturgickej piesňovej tvorbe plní funkciu

14 Pozri tu napríklad ZUBKO, Peter: *Kult svätých Cyrila a Metoda v tradícii latinskej cirkvi*. Vybrané kapitoly cyrilo-metodského kultu. Ružomberok : Verbum, 2014. 252 s. a tiež ŽEŇUCH, Peter: Kultúrne a spoločenské podmienky vydania päťväzkovej Biblie pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie. In: DORULA, Ján (ed.): *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrozenia*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 131–160.

15 PAVLOVIČ, Jozef: O niektorých problémoch prekladania textu Nového zákona. In: DORULA, Ján (ed.): *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 152–161.

16 ŽEŇUCH, Peter: Z výskumu pomedzného užského nárečového areálu (na príklade nárečia obce Kaluža). In *Slavica Slovaca*, 2011, roč. 46, č. 1, s. 51 – 62.

konfesionalného identifikačného atribútu. Písmo je grafický systém, ktorý zaznačuje realizované fonémy (hlásky) reči. Zároveň však plní aj istú kultúrno-identifikačnú funkciu, najmä vo vzťahu k historicko-konfesionalnému vývinu. Napríklad hlaholský grafický systém bol určený pre veľkomoravské prostredie, kde sa aj naplno rozvinul v súvislosti s veľkomoravskou cirkevnou tradíciou, no hranatá hlaholika je podnes identifikačným znakom dalmatínskej cirkvi. Cyrilský grafický systém je prejavom identity súvisiacej s byzantsko-slovanskou religióznou a obradovou tradíciou u východných a niektorých južných Slovanov (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Bulhari, Srbi, Macedónci), ale aj u Rumunov, ktorí cyriliku používali ešte aj v druhej polovici 18. storočia. Aj švabach je konfesionalne príznačným grafickým systémom, ktorý používali slovenskí protestanti. Príslušníci cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku používali cyriliku na zapisovanie liturgických textov a pokladali ju a podnes ju vnímajú ako sakrálny symbol, znak svojej náboženskej tradície a konfesionalnej príslušnosti.¹⁷

V cyrilských rukopisných spevníkoch sa podarilo identifikovať množstvo takých paraliturgických piesní, v ktorých sa prejavujú vplyvy z prostredia slovenskej kancionálovej produkcie. Takéto prevzaté texty sa v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu prispôbovali a upravovali potrebám a charakteru liturgického jazyka miestnej cirkvi. Známe a obľúbené piesne sa preberali, prekladali či prispôbovali jazykovému vedomiu používateľov spontánne, často aj bez sprostredkovania zápisom, najmä vďaka svojej populárnosti. Iné piesne sa verne odpisovali, hoci aj v takýchto odpisoch možno pravidelne odhaliť vplyv miestneho jazykového úzu.¹⁸

Paraliturgické piesne byzantského obradu na Slovensku sú neoddeliteľnou súčasťou živej náboženskej kultúry. Veriaci v nich vidia svoje povzbudenie

17 Pozri k tomu КРАВЕЦКИЙ, А. Г.: Литургический язык как предмет этнографии. In Агапкина Т. а. – Виноградова, Л. Н. – Левкиевская, Е. Е. – Плотникова, А. А. (eds.): *Славянские этюды*. Сборник к юбилею С. М. Толстого. Москва: Индрик, 1999, s. 232 a tiež ŽEŇUCH, Peter: Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesionalnom prostredí na Slovensku. In: *Slavica Slovaca*, 2014, roč. 49, č. 2, s. 121 –137.

18 ŽEŇUCH, Peter: Tradícia, jazyk, identita a kontexty byzantsko-slovanskej kultúry pod Karpatmi. In: Žeňuch, Peter (ed.): *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom / Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West / Наследие духовной песенной культуры между славянским Востоком и Западом*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 7–36.

a nachádzajú v nich jednoduchými poetickými obrazmi a zrozumiteľným jazykom opísané biblické, náboženské i historické udalosti. Autori i používatelia takýchto piesní však vždy vedeli a podnes vedia veľmi dobre odlíšiť paraliturgickú pieseň určenú pre potreby ľudovej zbožnosti od liturgických spevov.

Životaschopnosť paraliturgickej piesňovej kultúry, ktorá sa utvorila v priestore dotyku slovanského Východu a Západu, poskytuje možnosti pre interdisciplinárny výskum interetnických, interkultúrnych a interreligiózných vzťahov. Otvára možnosti pre pochopenie rozvoja slovenskej kultúrnej identity utvorenej v kontexte latinskej i byzantskej duchovnosti, a tak potvrdzuje nezameniteľnú hodnotu ich vkladu do slovenskej národnej kultúry.

Štúdia je súčasťou riešenia projektu APVV-14-0029 CyrSlav „Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia“, ktorý je financovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja.